

4. *Scabiosa* L. – hlaváč *)

Scabiosa LINNAEUS Sp. Pl. 98, 1753. – Syn.: *Asterocephalus* ZINN Cat. Pl. Gott. 381, 1757. – *Columbaria* J. et C. PRESL Fl. Čechica 32, 1819.

Lit.: SILLINGER P. (1926): Některé poznámky o poměru mezi *Scabiosa columbaria* L. a *S. lucida* Vill. Preslia 4:57–60. – LANDOLT E. et GROSSMANN F. (1968): Zur vermutlich hybridogenen Entstehung von einigen Wiesenpflanzen des Schweizerischen Mittellandes. Verh. Schweiz. Naturforsch. Ges. 1968:114–117. – GROSSMANN F. (1973): Morphologisch-ökologische Untersuchungen an *Scabiosa columbaria* L. s. l. im mittleren und westlichen Alpengebiet. Zürich. – FISCHER M. et POLATSCHEK A. (1974): *Scabiosa columbaria* agg. Merkmalsübersicht. Mitt. Florist. Arbeitsgem. Wien 1:2–4. – GROSSMANN F. (1975): Morphologisch-ökologische Untersuchungen an *Scabiosa columbaria* L. s. l. im mittleren und westlichen Alpengebiet. Veröff. Geobot. Inst. Rüb. Zürich, 52:1–125. – DEVESA J. A. (1984): Revisión del género *Scabiosa* en la Península Ibérica e Islas Baleares. Lagasalia 12:143–212. – CHRTEK J. (1985): *Scabiosa* L. In: BERTOŮVÁ L. [red.], Flóra Slovenska IV/2:178–191. Bratislava. – CHRTEK J. (1985): Poznámky k druhu *Scabiosa lucida* s. l. v Karpatech. Preslia 57:199–203. – GREUTER W. (1985): Dipsacaceae. In: GREUTER W. et RAUS T. [red.], Med-checklist notulae 11, Willdenowia 15:71–73.

Vytrvalé, vz. dvouleté, jemně chlupaté byliny s jednoduchou nebo málo větvenou kořenovou hlavou, přímými nebo vystoupavými kvetoucími lodyhami a někdy vyvinutými přízemními listovými růžicemi. Přízemní a dol. lodyžní listy zpravidla celistvé, řapíkaté, stř. a hor. lodyžní listy 1–2× peřenosečné, ± přisedlé. Květy 5četné, ± zřetelně paprskující, v polokulovitých, za plodu až válcovitých strboulech; zákrov plochý, zákrovní listy bylinné, 1–3řadé, kopinaté až čárkovitě kopinaté, za květu rozložené, za plodu někdy nazpět ohnuté; lůžko strboulu s úzce obklopenými plevkami, lysé nebo chlupaté. Kalich krátce stopkatý, ± až k bázi členěný v 5 štětínovitých cípů; koruna souměrná, nálevkovitá, s 5 ne- stejně velkými cípy, vně chlupatá. Nažky ± válcovité, oblé, s 8 podélnými rýhami nebo jamkami a chlupatými žebry, na vrcholu s blanitým lemem. – Asi 100 druhů v Evropě, Asii a v s., v. a j. Africe, se zřetelným těžištěm ve Středozeří. – Protogyn. Entomogam. Alogam. Balochor. Anemochor.

Poznámka 1: Občas lze nalézt rostliny s nápadnými morfologickými abnormitami v květenství (např. velké lupenité zákrovní listy, drobná květenství, jejichž stopky vyrůstají z lůžka strboulu, apod.). Určování takových jedinců však není obvykle obtížné, neboť se vyskytují zpravidla pouze nahodile v populacích normálně vyvinutých rostlin.

Poznámka 2: Délka nažek v popisech druhů je udávána bez blanitého lemu.

- 1a Listy přízemních listových růžic nečleněné, celokrajné; lodyžní listy jednoduše peřenosečné s celokrajnými úkrojky; kališní štětiny zpravidla žlutavé až rezavě hnědé, za plodu 1,5–2,5(–3,0) mm dl. 1. *S. canescens*
- b Listy přízemních listových růžic na okraji vroubkované, zubaté až lyrovitě peřenodílné; lodyžní listy 1–2× peřenosečné, pokud jsou jednoduše peřenosečné, pak úkrojky nepravidelně zubaté až hluboce členěné; kališní štětiny zpravidla tmavě hnědé až černofialové, za plodu 3–8 mm dl. 2
- 2a Koruny světle žluté 2. *S. ochroleuca*
- b Koruny modrofialové, modročervené, červenofialové, růžové, vzácně bělavé 3
- 3a Kališní štětiny nejčastěji 3–4 mm dl., při bázi 0,1–0,2 mm šir., ± oblé 3. *S. columbaria*
- b Kališní štětiny nejčastěji 4–6 mm dl., při bázi 0,2–0,3 mm šir., zpravidla zřetelně kýlnaté 4. *S. lucida*

1. *Scabiosa canescens* W. et K. – hlaváč šedavý

Tab. 123/1

Scabiosa canescens WALDSTEIN et KITAJBEL Descr. Icon. Pl. Rar. Hungar. 1:53, 1801. – Syn.: *Scabiosa suaveolens* DESF. ex DC. in LAMK. et DC. Fl. Fr., ed. 3, 4:229, 1805. – *Columbaria canescens* (W. et K.) J. et C. PRESL Fl. Čechica 32, 1819. – *Asterocephalus suaveolens* (DESF.) WALLR. Sched. Crit. Pl. Hal. 51, 1822. – *A. canescens* (W. et K.) KOSTEL. Clav. Anal. Fl. Bohem. 20, 1824. – *A. virescens* OPIZ in BERCHT. et OPIZ Oekon.-Techn. Fl. Böhm. 2/1:214, 1838. – *A. waldsteinianum* OPIZ in BERCHT. et OPIZ Oekon.-Techn. Fl. Böhm. 2/1:214, 1838.

Exsikáty: Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 70. – PE-TRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 791. – Pl. Čechoslov. Exs., no

183. – TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 716. – TAUSCH Pl. Select. Fl. Bohem., sine no. – Extra fines: DÖRFLER Herb. Norm., no 5089. – Fl. Exs. Austro-Hung., no 2269/I, II. – Fl. Čechoslov. Exs., no 195. – MAGNIER Fl. Selecta Exs., no 82. – Pl. Polon. Exs., no 266, 473. – SCHULTZ Herb. Norm., no 493.

Vytrvalé, našedle zelené byliny s chudě větvenou kořenovou hlavou. Lodyhy přímé nebo krátce vystoupavé, (5–)15–65 cm vys., většinou 1–2× větvené, obvykle celé hustě přitiskle krátce chlupaté. Listy přízemní růžice za květu často zaschlé (obvykle však již vyvinuty nové přízemní listové růžice), nejčastěji 3–8 cm dl., 0,7–1,5 cm šir.;

*) Zpracovali J. Štěpánek a J. Holub

Tab. 123: 1 *Scabiosa canescens*, 1a – listová růžice, 1b – plod. – 2 *Succisa pratensis*, 2a – listová růžice, 2b – plod. – 3 *Scabiosa caucasica*, plod. – 4 *S. atropurpurea*, plod.

čepel obkopynatá, zpravidla celokrajná, na vrcholu špičatá, pozvolna přecházející v řapík, chlupatá nebo jen na okrajích brvitě chlupatá, popř. někdy zcela lysá; lodyžní listy až 10 cm dl., v obrysu eliptické až vejčité, pravidelně peřenosečné, úkrojky čárkovité, nejčastěji 0,5–3,0 mm šir., celokrajné, zejména na okrajích krátce chlupaté. Strbouly 15–25 mm v průměru; zákrovní listeny vejčité kopinaté až čárkovité, (4–)5–7(–10) mm dl., 1–2 mm šir., kratší než květy, krátce šedochlupaté; plevky přitiskle chlupaté, zpravidla na apikální části zřetelně hnědofialově zbarvené. Kališní štětiny obvykle světlé, žlutavé nebo světle až rezavě hnědé, 1,5–2,5(–3,0) mm dl.; koruny světle modrofialové, zřídka bělavé, růžové či červenofialové, vonné. Nažky 2,0–2,5(–3,0) mm dl., na vrcholu s 0,4–1,2 mm šir. lemem. VII–IX(–X). Hkf.

2n = 16 (ČR: 8. Čes. kras, 77. Středomor. Karp.)

Variabilita: Nápadné nanismy jsou známy z lokalit serpentinitů; z hadců u Mohelna byly popsány nízké, 2–5 cm vys., nevětvené, útlé rostliny jako f. *dvorakii* SUZA in DVORÁK [var. *dvorakii* (SUZA in DVORÁK) DVORÁK], rostliny téměř bezlodyžné jako f. *acaulis* DVORÁK a subf. *subacaulis* DVORÁK [f. *subacaulis* (DVORÁK) DVORÁK]. Vedle rostlin s modrými až modrofialovými korunami lze v populacích nalézt rostliny s květy bledě fialovými, světle růžovými nebo bílými (f. *albiflora* WAISBECKER).

Ekologie a cenologie: Xerothermní travinné porosty, keřnaté stráně, lesní lemy, skály, méně často světlé lesy (bory), vzácně písčiny. Na suchých nebo vysychavých, obvykle minerálních půdách různé mocnosti na vápnitém či bazickém podkladu. Nejčastěji ve společenstvech třídy *Festuco-Brometea*, též však ve společenstvech svazů *Erico-Pinion*, *Geranion sanguinei* a *Asplenio cuneifolii-Armerion serpentina* a třídy *Sedo-Scleranthetea*.

Rozšíření v ČR: Vyskytuje se ve dvou samostatných areálech, české (sz., stř. a v. Čechy) a moravské (j. a stř. Morava) v planárním až kolinním stupni, s výrazným těžištěm v termofytiku; v mezofytiku pouze výjimečně, zpravidla na lokalitách s kontinuálním nelesním vývojem (např. hadce) nebo na lokalitách v těsné návaznosti na termofytikum (max.: ca 400 m, více lokalit). Podrobně zachycuje rozšíření tohoto druhu v Čechách M. TOMAN (Sborn. Pedag. Fak. Ústí nad Labem, ser. sci. natur., 2:85–89, 1973), uvádějící odtud 281 lokalit. – Mapy: ŠMARDA XM 1963:map. 207 (Morava); M. TOMAN *ibid.*, p. 88 (Čechy).

T: ve všech fyt. o., hojněji zejména v 2. Stř. Poohří, 4. Loun.-lab. střed., 7. Středočes. tab., 8. Čes. kras, 9. Dol. Povlt., 11. Stř. Pol., 12. Dol. Pojiz., 16. Znoj.-brn. pah. – M: 51. Polom. hory (Kokořínský důl; Zakšín), 52. Ral.-bez. tab., 65. Kutnoh. pah. (Bošice), 68. Mor. podh. Vysoč., 70. Mor. kras (vrch Hády u Brna), 71c. Drah. podh. (Hamry; vrch Velký Kosíř u Kostelce na Haně), 77a. Ždán. les (Snovídky), 77c. Chříby (Bohuslavice).

Celkové rozšíření: Ostrůvkovitý areál s těžištěm ve stř. Evropě; na západ zasahuje do stř. Francie, na sever do j. Švédska, v. hranice prochází Polskem, Slovenskem, Maďarskem a pravděpodobně Rumunskem, na jih nejdále v bývalé Jugoslávii. – Mapy: HULTÉN NE 1986:874; MEUSEL et al. 1992:439.

2. *Scabiosa ochroleuca* L. – hlaváč žlutavý

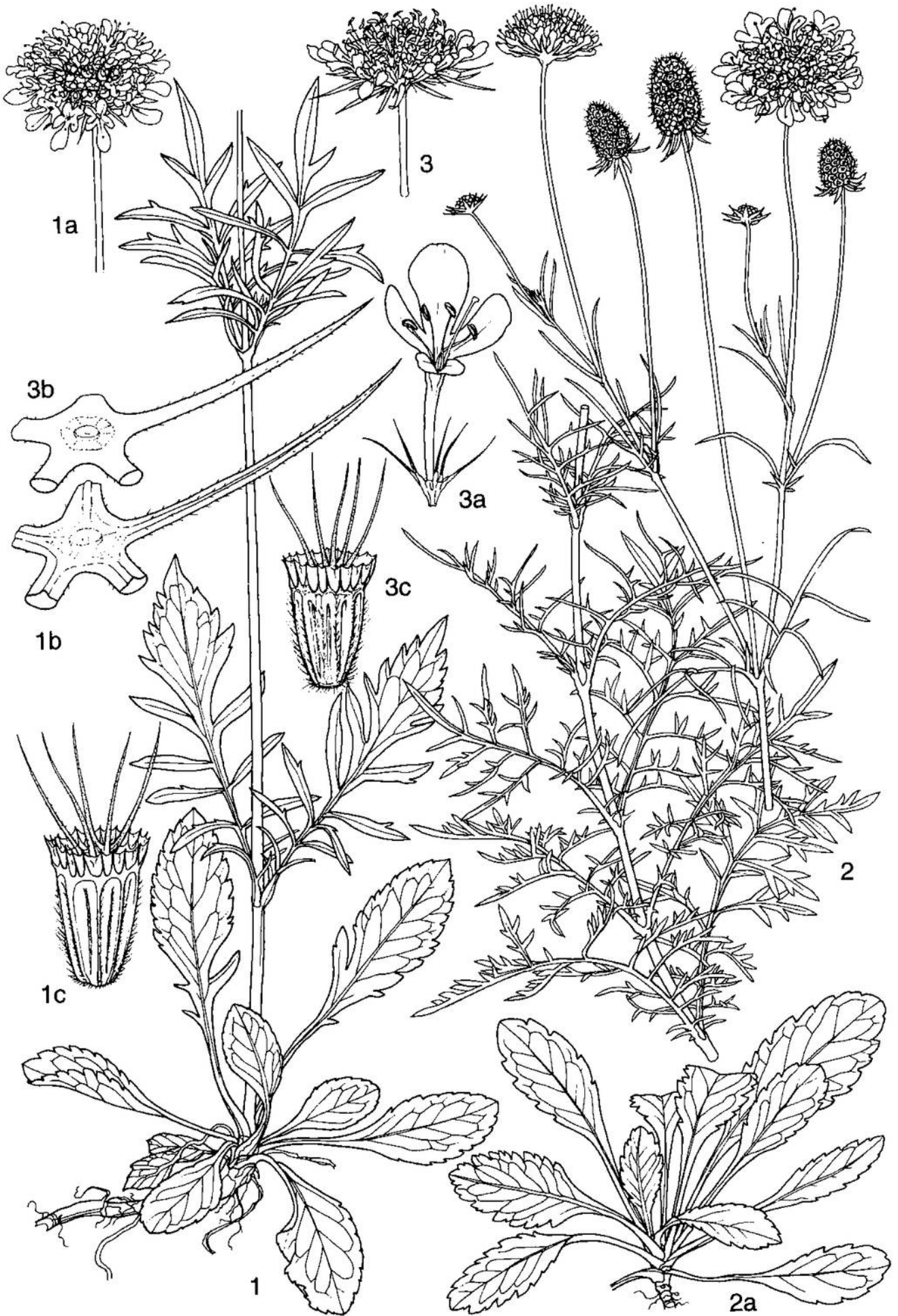
Tab. 124/2

Scabiosa ochroleuca LINNAEUS Sp. Pl. 101, 1753. – Syn.: *Columbaria ochroleuca* (L.) J. et C. PRESL Fl. Čechica 32, 1819. – *Asterocephalus ochroleucus* (L.) WALLR. Sched. Crit. Pl. Hal. 50, 1822. – *A. columbaria* [var.] τ *ochroleucus* (L.) KOSTEL. Clav. Anal. Fl. Bohem. 21, 1824. – *Scabiosa columbaria* subsp. *ochroleuca* (L.) ČELAK. Květ. Okolí Praž. 119, 1870. – *Asterocephalus columbaria* subsp. *ochroleucus* (L.) ČELAK. Prodr. Květ. České 2:266, 1873.

Exsikáty: Fl. Českoslov. Exs., no 84. – Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 477/I, II. – PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 492. – TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 720. – Extra fines: Fl. Exs. Austro-Hung., no 1005. – Fl. Hung. Exs., no 76. – Fl. Polon. Exs., no 373. – Fl. Siles. Exs., no 342. – Herb. Fl. Ross., no 1976a, b. – Pl. Polon. Exs., no 160. – SCHULTZ Herb. Norm., nov. ser., no 517 (ut *S. flavescens* GRISEB. et SCHENK).

Vytrvalé, vz. dvouleté byliny s větvenitým kořenem a s obvykle chudě větvenou kořenovou hlavou. Lodyhy přímé nebo krátce vystoupavé, (10–)40–70(–100) cm vys., nejčastěji 1–3× větvené, na dol. a stř. internodiích lysé nebo řídce chlupaté, jen na hor. internodiích, nezřídka pouze pod květenstvími hustěji ± přitiskle nazpět chlupaté. Listy přízemní růžice až 12 cm dl., 1,5 cm šir., obkopynaté nebo kopisťovité, na okraji vroubkované, zubaté, zastříhaně zubaté nebo až lyrovitě peřenodílné, obvykle hustě chlupaté, za květu zpravidla zaschlé; lodyžní listy až 12 cm dl., v obrysu vejčité až (šir.) eliptické, 1–2× peřenosečné v 1–5 (–8) mm šir., zpravidla krátce chlupaté úkrojky; jednoduše zpeřené listy obvykle oddáleně zastříhaně zubaté. Strbouly 2–3 cm v průměru; zákrovní listeny čárkovité, nejčastěji (5–)7–11 mm dl., ca 1 mm šir., přitiskle krátce hustě chlupaté, na okraji při bázi někdy odstále brvitě chlupaté, kratší nebo stejně dl. jako květy; plevky úzce obkopynaté, hustě chlupaté, pod vrcholem tmavěji zbarvené. Kališní štětiny tmavě hnědé až černohnědé, zřídka světle

Tab. 124: 1 *Scabiosa lucida*, 1a – květenství, 1b – detail kališních cípů (štětina), 1c – plod. – 2 *S. ochroleuca*, 2a – listová růžice. – 3 *S. columbaria*, květenství, 3a – květ, 3b – detail kališních cípů (štětina), 3c – plod.

hnědé, 3,0–4,5(–5,0) mm dl.; koruny světle žluté, nevonné. Nažky 2,5–3,4(–3,7) mm dl., na vrcholu s 0,8–1,4 mm šir. lemem. VII–IX(–X). Hkf.

$2n = 16$ (24) (ČR: 11. Stř. Pol.)

Ekologie a cenologie: Xerothermní travinné porosty, skalnaté svahy, lemy lesů a křovinných porostů, výslunné náspy komunikací, na suchých nebo vysýchavých minerálně bohatých půdách, převážně na bazickém podkladu. Těžiště výskytu v xerothermních společenstvech tříd *Festuco-Brometea* a *Trifolio-Geranietea*.

Rozšíření v ČR: V termofytiku a teplejších oblastech mezofytika celého státu, hojněji zpravidla v územích s úživnějšími horninami. Od planárního do suprakolinného stupně (max.: Milešovka, ca 750 m). Územím ČR prochází část z. hranice souvislejšího rozšíření druhu. – Mapy: ŠMARDKA XM 1963:map. 208 (Morava).

T: dosti hojně ve všech fyt. o. – M: 25. Krušn. podh. (Jezerčí hora u Klášterce nad Ohří), 29. Doup. vrchy, 30. Jeseník. ploš., 31. Plz. pah., 32. Křivokl., 35. Podbrd. (Příbram), 36. Horaž. pah. (Tchořovice), 37b. Suš.-horaž. váp., 37f. Strak. váp., 41. Stř. Povlt., 42. Votic. pah., 43. Votic. vrch. (vrch Vápenka u Votic), 44. Mileš. střed. (Milešovka; Kletečná), 51. Polom. hory (Kokořínský důl), 52. Ral.-bez. tab., 53. Podješ. (Pachouň; Třtí), 55. Čes. ráj, 59. Orl. podh. (Slavoňov), 60. Orl. opuky, 63. Českomor. mezih., 64. Říčan. ploš., 65. Kutnoh. pah. (Cimburk), 66. Hornosáz. pah. (Česká Bělá), 67. Českomor. vrch., 68. Mor. podh. Vysoč. (část), 69. Želez. hory, 70. Mor. kras, 71. Drah. vrch. (část), 72. Zábř.-unič. úv., 73. Hanuš.-rychleb. vrch. (Dubicko), 74. Slez. pah. (část), 75. Jes. podh., 76. Mor. brána, 77. Středomor. Karp., 78. B. Karp. les., 79. Zlín. vrchy (Malenovice), 83. Ostr. pán.

Celkové rozšíření: Střední a v. Evropa (na jih po stř. část Balkánského poloostrova a Kavkaz, na západ po v. Alpy, Čechy a stř. Německo, ostrůvkovitě i dále v Alpách, souvislá s. hranice prochází s. Polskem a Běloruskem dále na východ); v Asii až po v. Sibiř (okolí Bajkalu). – Mapy: MEUSEL et al. 1992:440.

3. *Scabiosa columbaria* L. – hlaváč fialový

Tab. 124/3

Scabiosa columbaria LINNAEUS Sp. Pl. 99, 1753. – Syn.: *Columbaria vulgaris* J. et C. PRESL Fl. Čechica 32, 1819. – *Asterocephalus columbaria* (L.) WALLR. Sched. Crit. Pl. Hal. 48, 1822. – *Columbaria rubella* OPIZ Böhems Phanerogam. Cryptogam. Gewächse 20, 1823, nom. nudum. – *Scabiosa rubella* OPIZ Naturalientausch 8:76, 1824. – *Asterocephalus columbaria* [var.] *rubellus* (OPIZ) KOSTEL. Clav. Anal. Fl. Bohem. 21, 1824. – *A. hofmannianus* OPIZ in BERCHT. et OPIZ Oekon.-Techn. Fl. Böhm. 2/1:218, 1838. – *A. rubellus* (OPIZ) OPIZ in BERCHT. et OPIZ Oekon.-Techn. Fl. Böhm. 2/1:219, 1838. – *A. columbaria* subsp. *genuinus* ČELAK. Prodr. Květ. Čes. 2:266, 1873, nom. inval. – *Scabiosa columbaria* subsp. *genuina* ČELAK. Prodr. Fl. Böhm. 4: 815, 1881, nom. inval. – *S. columbaria* subsp. *eucolumbaria* DOMIN Enum. Pl. Českoslov. 220, 1935, nom. inval.

Exsikáty: Extra fines: Pl. Polon. Exs., no 158 (ut var. *polonica* PIOTR.).

Vytrvalé nebo dvouleté byliny s větvenitým kořenem a s obvykle nevětvenou kořenovou hlavou. Lodyha přímá nebo na bázi vystoupavá, (25–) 40–90(–100) cm vys., nejčastěji 1–3× větvená, na dol. a stř. internodiích lysá nebo řídce chlupatá, jen na hor. internodiích, nezřídka pouze pod květenstvími hustěji ± přitiskle nazpět chlupatá. Listy přízemní růžice až 10 cm dl., 1,5 cm šir., obkopynaté nebo kopisťovité, na okraji nejčastěji vroubkované, někdy (zastřižovaně) zubaté nebo až lyrovitě peřenodílné, zpravidla alespoň na okrajích, popř. i na spodní straně řídce krátce chlupaté, za květu zpravidla zaschlé; lodyžní listy až 10 (–15) cm dl., v obrysu (úze) vejčité až eliptické, nejčastěji 2× peřenosečné v 1–2(–6) mm šir., zpravidla jen na okrajích a na žilkách rubu krátce chlupaté úkrojky. Strbouly 2–3 cm v průměru; zákrovnicí listy čárkovitě kopinaté, nejčastěji (4–)5–11 mm dl., ca 1–2 mm šir., ± přitiskle krátce (na okraji při bázi a na adaxiální straně hustěji) chlupaté, kratší nebo stejně dlouhé jako květy; plevky úzce obkopynaté a čárkovité, chlupaté, pod vrcholem někdy tmavěji zbarvené. Kališní štětiny hnědočerné, 3,0–4,0(–5,0) mm dl., při bázi tenké, 0,1–0,2 mm šir., ± oblé, nekýlnaté; koruny růžové až modročervené, nevonné. Nažky (2,5–)3,0 (–3,5) mm dl., na vrcholu s 0,8–1,5 mm šir. lemem. VII–IX. Hkf.

$2n = 16$ (ČR: 20a. Bučov. pah.)

Poznámka: Publikovaný údaj o počtu chromozómů (MĚSIČEK et JAROLÍMOVÁ, List of chromosome numbers of the Czech vascular plants 86, 1993) se vztahuje k *S. canescens*.

Ekologie a cenologie: Křovinaté a kameňité stráně, světlé háje, sutě, zastíněné skalnaté svahy, lesní lemy. Na humózních, minerálních, zpravidla silně skeletovitých, živinami bohatých půdách, převážně na bazickém podkladě (vápence, čediče, apod.). Těžiště výskytu ve společenstvech svazů *Erico-Pinion*, *Alyso-Festucion glaucae* (diagnostický druh podsvazu *Cynancho vincetoxici-Seslerienion calcariae*) a řádu *Brometalia*, dále ve společenstvech řádu *Prunetalia* a třídy *Trifolio-Geranietea*.

Rozšíření v ČR: Dostí roztroušeně ve floristicky bohatších územích Čech a sz. Moravy, zejména v Českém středohoří, Džbánů, Českém krasu, vápencových územích v okolí Strakonice a Sušice, a v teplých pahorkatinách obklopujících v. Polabí. Pevážně v kolinním až suprakolinním stupni (max.: Milešovka, ca 780 m). Územím ČR prochází v. hranice rozšíření druhu.

T: 4. Loun.-lab. střed., 6. Džbán, 8. Čes. kras, 13. Rožd. pah., 15. Vých. Pol. – M: 28e. Žlut. pah. (vrch Vladař u Žlutic), 31a. Plz. pah. vl. (Bolevec; Bory; České údolí u Plzně), 32. Křiv.

vokl., 35d. Břez. Podbrd. (několik lokalit v okolí Čimelic), 37b. Suš.-horaž. váp., 37f. Strak. váp., 41. Stř. Povlt. (vz.), 44. Mileš. střed., 45. Verneř. střed., 52. Ral.-bez. tab., 61. Dol. Poorl. (Přepychy), 62. Litomyš. pán., 63. Českomor. mezih., 69. Želez. hory.

Do fyt. o. 28. Tep. vrchy pravděpodobně náležejí starší, hrubě lokalizované údaje od Karlových Varů (např. „Fl. de Carlsbaad“ s.coll. PR). Údaje o výskytu na úpatí Rýchor a u pramenů Sklenářického potoka (ŠOUŘEK Květena Krkonoš 321, 1969) je nutno ověřit.

Celkové rozšíření: Evropa (na sever po j. Švédsko a pobaltské státy, na západ po Anglii a Iberský poloostrov, na jihu zasahuje do j. Španělska, j. Itálie a Albánie, v hranice prochází od sz. Bulharska Rumunskem do Běloruska s hiátem v oblasti Karpat, izolované na Krymu), Kavkaz, s. pobřeží Malé Asie a sz. Afrika (Atlas). Údaje z Arabského poloostrova, Etiopie, stř. a j. Afriky jsou pochybné. – Mapy: HULTÉN NE 1986:874; MEUSEL et al. 1992: 439.

4. *Scabiosa lucida* VILL. – hlaváč lesklý

Tab. 124/1

Scabiosa lucida VILLARS Prosp. Pl. Dauph. 18, 1779. – Syn.: *Columbaria norica* (VEST) J. et C. PRESL Fl. Čechica 32, 1819. – *Asterocephalus lucidus* (VILL.) KOSTEL. Clav. Anal. Fl. Bohem. 21, 1824. – *A. columbaria* (L.) WALLR. subsp. *lucidus* (VILL.) ČELAK. Prodr. Květ. České 2:266, 1873. – *Scabiosa columbaria* L. subsp. *lucida* (VILL.) ČELAK. Prodr. Fl. Böhm. 4:815, 1881.

Vytrvalé nebo zřídka dvouleté byliny s větveným kořenem a s obvykle chudě větvenou kořenovou hlavou. Lodyhy přímé nebo krátce vystoupavé. Listy přízemní růžice obkopinaté nebo kopisťovité, nejčastěji celistvé, na okraji vroubkované; lodyžní listy v obrysu obkopinaté, vejčité až šir. vejčité, 1–2× (dolní často lyrovitě) peřenošedné v ca 1–5 mm šir., řídce chlupaté nebo lysé úkrojky. Strbouly 2–4 cm v průměru; zákrovní listy čárkovitě kopinaté, přitiskle krátce hustě chlupaté především na svrchní straně a na okrajích, na spodní straně často velmi řídce oděné až téměř lysé; plevky čárkovitě obkopinaté, chlupaté, světlé nebo pod vrcholem poněkud tmavěji zbarvené. Kališní štětiny tmavě hnědé až hnědočerné, 3,5–8,0 mm dl., při bázi 0,2–0,3 mm šir., zpravidla kýlnaté; koruny sytě růžové až červenofialové, nevonné. Nažky 2,5–3,5 mm dl., na vrcholu s 0,8–1,8 (–2,4) mm šir. lemem. VII–IX. Hkf.

Variabilita: V ČR je druh zastoupen dvěma poddruhy – subsp. *lucida* a subsp. *calcicola* BLOŇSKI, které se odlišují zejména oděním, délkou zákrovních listenů a délkou a tvarem kališních štětín. Morfologické rozdíly jsou však především na území západních Karpat mimo ČR, kde jsou obě subspecie v užším prostorovém kontaktu, často značně nezřetelné, což je dáno pravděpodobně trvajícím genovou výměnou mezi oběma taxony. Tato skutečnost poněkud zatemňuje předpokládané úzké původní vývojové vztahy mezi těmito poddruhy. Zároveň není vyloučeno, že rovněž některé populace v ČR jsou, byť nevýrazně, poznamenány vzájemnou introgrací subsp. *lucida* a subsp. *calcicola*. Blízce příbuzné taxony se vyskytují ve východních Karpatech [subsp. *barbata* NYÁRÁDY a subsp. *pseudobanatica*

(SCHUR) HOLUB] a v jižních oblastech areálu druhu, kde je však taxonomická probádanost *S. lucida* s.l. nedostatečná.

Celkové rozšíření: V horách stř. a j. Evropy (Alpy, Sudety, Karpaty, Balkán, s. Apeniny). – Mapy: MEUSEL et al. 1992:439.

1a Kališní štětiny tmavě hnědé až hnědočerné, (5–)6–8 mm dl., zřetelně kýlnaté (a) subsp. *lucida*

. (a) subsp. *lucida*
b Kališní štětiny tmavě hnědé, 3,5–4,2 mm dl., slabě kýlnaté (b) subsp. *calcicola*

(a) subsp. *lucida* – hlaváč lesklý pravý

Syn.: *Asterocephalus columbaria* subsp. *lucidus* (VILL.) ČELAK. Prodr. Květ. Čes. 2:266, 1873. – *Scabiosa columbaria* subsp. *lucida* (VILL.) ČELAK. Prodr. Fl. Böhm. 4:815, 1881.

Exsikáty: TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 719. – Extra fines: Fl. Exs. Austro-Hung., no 1003. – Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 372.

Vytrvalé byliny. Lodyhy 20–70 cm vys., nejčastěji 1–2× větvené, zřídka nevětvené, zpravidla lysé, jen pod květenstvími přitiskle nazpět chlupaté. Listy přízemní růžice zpravidla 8–15 cm dl., 2 cm šir., jen na okrajích nebo i na plochách čepele řídce chlupaté, za květu nezřídka zachovalé nebo je již vyvinuta nová přízemní listová růžice; lodyžní listy až 12 cm dl., 1–2× (dolní často lyrovitě) peřenošedné v ca 1–5 mm šir., zpravidla řídce chlupaté až téměř lysé úkrojky. Strbouly 2–4 cm v průměru; zákrovní listy nejčastěji 7–16(–20) mm dl., ca 1–2 mm šir., přitiskle krátce hustě chlupaté především na svrchní straně a na okrajích, na spodní straně často velmi řídce oděné, delší nebo stejně dlouhé jako květy. Kališní štětiny tmavě hnědé až hnědočerné, (5–)6–8 mm dl., při bázi 0,2–0,3 mm šir., zřetelně kýlnaté. Nažky 2,5–3,5 mm dl., na vrcholu s 1,0–1,8(–2,4) mm šir. lemem. VII–IX. Hkf.

2n = 16 (extra fines)

Ekologie a cenologie: Zarostlé skály, sutě, květnaté kamenité svahy, nejčastěji v karech. Zpravidla na bazických podkladech (erlany, porfyrity). Ve společenstvech svazu *Agrostion alpinae* (diagnostický druh) a *Calamagrostion arundinaceae*.

Rozšíření v ČR: Vzácně nad horní hranicí lesa, zejména v karech a ojedinele ve stupni supramontánním v Krkonoších a Hrubém Jeseníku (min.: Krkonoše, Čertova zahrádka, 1 000 m; max.: Hrubý Jeseník, Velká kotlina, ca 1 400 m, Petrovy kameny, ca 1 420 m). Výskyt ve Vysokých Sudech v ČR tvoří nejsevernější arely celkového rozšíření poddruhu.

O: 93b. Krk. subalp. (hlavně oblast Obřího dolu a Úpské jámy, výskyt v Kotelných jamách třeba ověřit), 97. Hr. Jes. (Malá a Velká kotlina; Petrovy kameny; pramenná údolí Divoké Desné).

Celkové rozšíření: Celý areál druhu.

(b) subsp. *calcicola* BLOŇSKI – hlaváč lesklý vápnomilný

Scabiosa lucida subsp. *calcicola* BLOŇSKI Magy. Bot. Lap. 4: 38, 1905. – Syn.: *Scabiosa calcarea* TOUL. Sitzungsber. Königl. Böhm. Ges. Wiss., cl. math.-natur., 1900/27:9, 1901. – *S. calcicola* BLOŇSKI Magy. Bot. Lap. 4:38, 1905. – *S. lucida* subsp. *pseudobanatica* auct., non sensu orig. (SCHUR) HOLUB.

Exsikáty: PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 976.

Vytrvalé, zřídka dvouleté byliny. Lodyhy 40–80 (–100) cm vys., nejčastěji (1–)2–3× větvené, lysé nebo řídce nazpět chlupaté, pod květenstvími nazpět krátce chlupaté, vz. téměř lysé. Listy přízemní růžice až 10 cm dl., 1,5 cm šir., zpravidla lysé, za květu obvykle zaschlé, někdy však již vyvinuta nová přízemní listová růžice; lodyžní listy až 15 cm dl., 2× (dolní často lyrovitě) peřenosečné v ca 1–5 mm šir., nejčastěji lysé nebo (hlavně na okrajích) řídce krátce chlupaté úkrojky. Strbouly 2–3 cm v průměru; zákrovní listeny nejčastěji 10–15(–18) mm dl., ca 1 mm šir., přitiskle krátce hustě chlupaté především na svrchní straně při bázi a na okrajích, jinak často téměř lysé, delší nebo stejně dlouhé jako květy. Kališní štětiny tmavě hnědé, 3,5–4,2 mm dl., při bázi ca 0,2 mm šir., slabě kýlnaté. Nažky 2,7–3,4 mm dl., na vrcholu s 0,8–1,3 mm šir. lemem. VI–IX. Hkf.

2n = 16 (extra fines)

Ekologie a rozšíření v ČR: Ojedinele v mezofytiku sv. Moravy, kam zasahuje sz. okraj areálu poddruhu. Těžiště výskytu v xerothermních společenstvech na bezlesých skalnatých svazích vypreparovaného vápencového bradla v okolí Štramberka (výškový rozsah výskytu: Kotouč, ca 300–500 m).

5. *Succisa* HALLER – čertkus *)

Succisa HALLER Hist. Stirp. Helv. 1:87, 1768.

Lit.: VARGA F. (1923): A Succisella és Succisa-génusz őszehasonlító szövegtani vizsgálata és egybevetése a rokon génuszokkal. Vergleichende anatomische Untersuchung der Gattung Succisella und Succisa mit Rücksicht auf die verwandten Gattungen. Bot. Közlem. 21:32–47. – BAKSAY L. (1952): Monographie der Gattung Succisa. Ann. Hist.-Natur. Mus. Nat. Hung., ser. n., 2: 237–259. – ADAMS A. W. (1955): *Succisa pratensis* Moench. Biological flora. J. Ecol. 42:709–718. – CHRTEK J. (1983): Poznámky k členění druhu *Succisa pratensis*. Čas. Nár. Muz., ser. natur., 152:100.

Vytrvalé byliny s ± svislým, uřatým, monopodiálně větveným oddenkem. Lodyhy ± přímé, dichasiálně větvené, oblé. Přízemní i lodyžní listy řapíkaté, s čepelí zpravidla celistvou, celokrajnou nebo vroubkovanou až zubatou; řapíky lodyžních listů na bázi svými okraji srostlé, tvořící pochvu těsně přitisklou k lodyze. Strbouly polokulovité, za plodu až krátce válcovité; zákrovní listeny bylinné, kopinaté až vejčité, ve 2(–3) řadách, kratší než strbouly; vřeteno strboulu ± kulovité, za plodu až úzce vejčité, plevkaté. Květy oboupohlavné nebo v květenstvích na postranních větvích samičí. Kalich miskovitý, členěný v (4–)5 štětinovitých cípů; kališek ze 4 krátkých trojúhelníkovitých cípů; koruna 4četná, mírně souměrná, ± nepaprskující, modrá; tyčinky 4, prašníky na dlouhých nitkách. Nažky prismatické, 4hranné, žebnaté, s 8 brázdami, ± chlupaté, na vrcholu drobně zubaté. – 3–4 druhy v Evropě, z. Sibiři a na Kavkaze. – Protogyn. Entomogam. Balochor.

*) Zpracovali J. Štěpánek a J. Holub

M: 76a. Mor. brána vl. (vápencové vrchy okolo Štramberka: Kotouč, Zámecký vrch, Skalky), 84a. Besk. podh. (Sedliště).

Herbářové doklady s lokalitami Kosíř (SPITZNER 1888 BRNU) a Karlštejn (SITENSKÝ 1879 PR) jsou zavádějící, vzniklé jistě následkem chybné manipulace v herbáři.

Celkové rozšíření: Pravděpodobně endemit západních (severních) Karpat (cf. CHRTEK 1985).

Kříženci

Z území ČR je udáván výskyt křížence *Scabiosa ochroleuca* × *columbaria* v Českém středohoří (DOSTÁL Nová Květena ČSSR 2: 799, 1989) a v okolí Bělé pod Bezdězem (HADINEC, in litt.). Údaje však nejsou doloženy a vyžadují ověření. Hybridizace, jejíž produkty se pravděpodobně nejnápadněji budou vyznačovat intermediárním, špinavě, nazelenale či narůžověle žlutým nebo špinavě růžovým zbarvením korun, je nicméně na lokalitách společného výskytu rodičů možná.

Poznámka 1: Občas je jako ozdobná letnička nebo dvouletka pěstován hlaváč černonachový – *Scabiosa atropurpurea* L. (syn.: *Sisalix atropurpurea* (L.) GREUTER et BURDET) s 20–60 cm vys., větvenou lodyhou, zpravidla 2× peřenosečnými listy, strbouly (2–)3–4 cm v průměru, korunami u pěstovaných rostlin obvykle černonachovými a s lemem na vrcholu nažky s 8 žilkami (Tab. 123/4). Původem je ze Středozezemí; přiležitostně zplanění není vyloučené. Vzácně se lze v kultuře setkat i s hlaváčem kavkazským – *S. caucasica* BIEB. [*Trochocephalus caucasicus* (BIEB.) Á. et D. LÖVE, *Lomelosia caucasica* (BIEB.) GREUTER et BURDET] s modrými až růžovými korunami a s nažkami s 8 zřetelnými jamkami pod vrcholem (Tab. 123/3), popř. i s jinými druhy s velkými strbouly; jejich zplaňování není pravděpodobné.

Poznámka 2: V raných pracích o květeně území ČR (např. KROCKER, POHL, OPIZ) se objevuje údaj o výskytu jihoevropského kalcikolního druhu *S. graminifolia* L. v Krkonoších. Doklady neexistují a růst tohoto druhu v ČR je vzhledem k jeho ekologickým nárokům vyloučen.